

*Радзівський В.О.**Київський національний університет культури і мистецтв***ПРО КУЛЬТУРОЛОГІЮ ТІЛЕСНОСТІ**

У статті аналізується культурологія тілесності та субкультури тіла. У першу чергу, це мова тіла, особливості жестів і поз. У цілому, наголос робиться на культурології тілесності, яка є невід'ємною складовою культури і буття. На думку автора доцільно вивчати питання не лише тіла як такого або проблеми тілесності у цілому, але і доцільним є й дослідження окремих субкультур, пов'язаних з тілом. До них можна віднести культуризм, атлетизм, явища моди (стандарти, модельніст, анорексія тощо).

Ключові слова: *культура, субкультура, культурологія, тіло, субкультура тіла, краса тіла, естетика, мова тіла, жести, пози, тело, категории эстетики, возвышенное, прекрасное.*

Доволі переконливо деякий час у масовій свідомості панувала думка про те, що найбільшою цінністю професора Дюуела є його голова, думки, а його тіло можна замінити різноманітним приладдям (трубки, розчини тощо). У 1948 р. батько кібернетики Н.Вінер передбачав можливість того, що з часом людську особистість у якості інформаційного коду можна буде передати «по телеграфу» [1]. Відкриття кінця ХХ ст. і початку ХХІ ст. (розшифровка геному, клонування тощо) поставили питання про можливість революційних змін у біофізичних характеристиках тіла та нового осмислення тілесності.

З 40-х рр. ХІХ ст. термін «тілесність» набуває значного поширення [2, с.8], хоча до проблем тіла звертались ще Платон і Аристотель. Пізніше –представники структуралізму (М.Фуко), екзистенціалізму (М.Босс, Г.Марсель, М.Мерль-Понті, Ж.-П.Сартр, К.Ясперс, М.Босс), неотомізму (Ж.Марітен, Є.Жільсон), неофрейдізму (Є.Фромм, К.Хорні, В.Рейх), антропологізму (М.Шелер, А.Гелен, А.Партман, Э.Ротхакер), діячі «наукового матеріалізму», представники соціобіології тощо. Звертались і такі видатні письменники, як К.Воннегут, Г.Гессе, Г.Парізе, М.Фріш та десятки інших.

Метою статті є осмислення тіла у культурологічному сенсі, розгляд культурних та естетичних сигналів та знаків людського тіла, аналіз окремих модусів і особливостей тілесності.

Тілесність постає як інтегральна характеристика людської природи і буття з набором транслянтів, потенцій, концептів та навіть трансформацій (геокозмичні фактори, до яких М.І.Цой відносить, крім еволюцій космосу, планети, біосфери, белку, генетичного коду людства, особистості, родини, роду, нації і т. д., і чинники обумовлені різними, у т.ч. фізико-біологічними процесами [15].

У СРСР до теми тілесності звертались К.А.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анціферова, Г.С.Батіщев, М.М.Бахтін, Л.П.Буєва, І.В.Ватін, В.Є.Давидович, Д.І.Дубровський, В.Г.Єрохін, Є.В.Ільєнков, В.П.Зінченко, М.С.Каган, Р.С.Карпінська, Т.В.Карсаєвська, В.Є.Номеров, Л.Н.Коган, І.С.Кон, П.В.Корнеєв, Р.І.Косолапов,

А.І.Кошин, В.Б.Куліков, О.М.Лівшиц, О.Ф.Лосєв, К.Н.Любутін, М.К.Мамардашвілі, В.М.Межуєв, В.В.Орлов, В.І.Плотников, В.П.Петленко, О.В.Петровський, С.Л.Рубінштейн, А.М.Руткевич, І.А.Сафронов, В.Ф.Сержантов, І.Н.Смирнов, В.І.Столяров, К.Є.Тарасов, В.І.Тищенко, В.П.Тугаринов, А.А.Френкін, І.Т.Фролов, Г.Х.Шингаров, Є.В.Шорохова, Г.И.Царегородцев. Питанню розмежування поняття «тело» і «тілесність» людини особливу увагу приділив О.Ф.Лосєв (зокрема, у бесіді з редакцією журналу «Вопросы философии», 1984, № І), пізніше – Л.В. Жаров (одна з глав у докторській дисертації мала назву – «Тілесність як феномен культури» [2]), у ХХІ ст. – В.М. Нікітин [8] та деякі інші, менш відомі, російські дослідники. До теми культури тіла зверталось такі корифеї української культурології, як Ю.Легенький, М.Поплавський, Є.Рой та ін. [4; 5; 10; 14]. Ю.Легенький писав: «Тіло – це образ людини, культури, Всесвіту, але не просто образ-свавілля, а образ, який відбиває певну архітектоніку, певну побудову цілісного, біонічного, пружинного тіла» [3, с.30].

Тема вербальної і невербальної комунікації доволі розвинена у філософії, психології та у деяких інших науках, проте досі не отримала належного висвітлення у культурології. На невербальній комунікації у тілесності ми трохи зупинимось, адже знаки і сигнали тіла – це не лише його мова, це те що передає стан тіла, його відчуття, реакції, навіть природу, можливості тощо. Тіло ще постає як певна «даність», як «образ тіла», як джерело тілесної екзистенції і релятивного характеру знання (завдяки відчуттям і почуттям).

Ч.Дарвін у творі «Вираження емоцій у людей та у тварин» (1872), – а раніше класифікація характерів людей за подобою тварин пропонувалась ще у Давній Греції (окремі риси якої були розроблені, зокрема, Аристотелем), – зіставляв емоційні особливості людей і тварин. А за сто років вчені знайшли більше 1000 невербальних знаків та сигналів [11, с.9]. За Альбертом Мейерабіані, на 7 % відбувається передання інформації через слова (вербальні засоби), на 38 % через звукові засоби (інтонації, тон, тембр тощо) і на 55% передання інформації через невербальні засоби [11, с.9]. У цілому, словесне спілкування у бесіді – це менше 35% інформації, а більше 65 % – невербальні засоби [11, с.10]. Безперечно, є вроджені, генетичні та культурнообумовлені, «запозичені» й навіть індивідуальні (похідні – особистісні) жести, міміка і пози, а ширше – знаки та сигнали. Є культурно-класові та культурно-національні не лише уподобання і симпатії, але і культурні сигналізації. Так, наприклад, жест «о'кей» (кружечок, який створюють великий і вказівний пальці та «відкриті» три інші пальці) в англійських країнах означає «усе добре», у Японії означає «гроші», у Франції означає «нічого» або «нуль», у деяких Середземноморських країнах використовується на означення сексуального збочення, а в окремих арабів, взагалі трактується як жахливий знак – «око шайтана» («око диявола»). При розмові «американці та англійці дещо відсторонюються від співрозмовника, тоді як шведи схильні уникати такого положення. Араби, навпаки, трохи схиляють голову вперед під час бесіди» [14, с.254]. Навіть стукання по голові («стеля поїхала») може означати цілком різне у французів, італійців та німців і, навпаки, – у британців та іспанців [6, с.59]. При цьому треба враховувати культурний рівень, професійний та загальний розвиток людини (чим він більш примітивний, тим більше жестів), умови та обставини (від клімату, стану атмосфери і погоди до віку, виховання,

різних хвороб і можливостей конкретної людини). На думку І. Пинтосевича, при спілкуванні важливі поза і рухи тіла, темп і тембр мови, її стиль, переконання і цінності особи та спеціальні знання [9, с.153].

Розглянемо питання культурних зон і територій. Едуард Т. Холл, який одним із перших почав ґрунтовно вивчати просторові проблеми людини, у 60-х рр. ХХ ст. ввів термін «проксиміка» (від слова «proximity» – близькість). Певна територія (мова іде про територію, або простір тілесності) – це «простір, який людина вважає своїм, ніби цей простір є продовженням його фізичного тіла» [11, с.23]. Простір тілесності – це одна із базових категорій тілесології. Тілесність є загальною і похідною, причому у т.ч. у вигляді захисту (одяг, особливо взимку) та необхідного, естетичного або декоративного чи якогось іншого «продовження» (натільні прикраси, необхідні для тіла аксесуари, які традиційно пов'язані з певним фахом – екіпіровка будівельників, монтажників тощо або національною належністю – костюми, народні інструменти і т.д.).

Простір тілесності суттєво різниться у густонаселених й малонаселених територіях. Він обумовлений соціальними, національними, часовими, регіональними та багатьма іншими (включаючи індивідуальні) рисами. У європейській частині СНД простір тілесності, за незначними винятками, відповідає умовам, які панують у провідних англomовних державах (США, Канада, Англія, Австралія), і відповідає чотирьом просторовим зонам. Це своєрідні культурні межі, навіть культурні ареоли. 1 зона – інтимна (15-46 см, максимум 60 см), до якої «впускають» близьких людей (родичі, добрі друзі, довірені особи тощо), у ній є надінтимна зона (до 15 см) яка передбачає безпосередній фізичний контакт, усередині є ще еротична зона, яка передбачає відповідні відносини кохання. Чи варто до неї окремо включити сексуальну зону? Питання спірне. Недарма дуже довго вважалось, що чоловік і жінка – це «єдина плоть», проте чоловік і жінка дійсно створюють спільну амурну зону (в неї ця частина спільної зони – це зона Венери, а у нього – Марса чи Амура). 2 зона – особиста (від 46-60 см до 1,2-1,5 м). На цей простір ми виходимо на вечірках, офіційних заходах тощо. 3 зона – соціальна (від 1,2-1,5 м до 3,6-4 м). Переважно така відстань (крім випадків необхідності у транспорті, ліфті тощо) між сторонніми людьми. 4 зона – суспільна (від 3,6-4 м до 8 м і більше), яка передбачає спілкування з великою кількістю людей (артисти у клубах, театрах, лідери мітингів, повстань тощо). У Європі відстань тіл зменшується з півночі на південь – «тому для жителя Великобританії прийнята «природна» віддаль – це півтора-два метри, а для італійця досить і метра» [6, с.80].

Тілесні проблеми часто автоматично впливають на низку критеріїв тілесності, у т.ч. на поля гречності [6; 13]. Значні особливості для тілесології створюють проблеми людей з опорно-руховим апаратом, навіть з окремими суглобами (наприклад, артрити і рукоштовпання тощо), з легеновими проблемами (туберкульоз – це окрема проблема) та нервовими складнощами (нервовий тик тощо). Простір тілесності обумовлений певною культурою, освітою, вихованням, загальним розвитком. Так, на думку американців, азіати «фамільярні» та надмірно «давлять», азіати ж вважають, що американці «холодні та надмірно офіційні»; особиста «повітряна оболонка» (за А.Пізом) міських жителів може становити 46 см, а у жителів віддалених сіл – до 1,8 м [11, с.30-31]. Переважна більшість людей несвідомо бореться за свій простір. Згадаємо: «Не стій над душею». За

М.Арджайлом, «у середньому протягом годинної розмови фін використовує жестикуляцію один раз, італієць – 80, француз – 120, а мексиканець – 180 разів» [6, с.60], причому є дослідження, «що невербальні сигнали справляють вплив утричі більший, ніж слова» [6, с.66]. Десмонд Моррис, спостерігаючи за відвідувачами бібліотеки, встановив, що якщо у читальному залі залишити книгу або дрібну особисту річ, то це збереже ваше місце у середньому близько 77 хвилин, а піджак на ступі – протягом двох годин [11, с.32]. Відомо, що у психології, особливо у соціальній психології є чимало класифікацій особистості і питання тілесності обумовлюються не лише темпераментом чи характером, місцем і середовищем походження, але і більш дрібними характеристиками (наприклад, інтроверт і екстраверт; візуал, аудіал або кінестетик по-різному сприймають світ, і це відображається й на їх тілесних полях). Велике значення має професія (музики, художники, хірурги, артисти тощо), яка відбивається і на тілесних параметрах та особливо на окремих частинах (руки, очі – «дзеркала душі», ноги, розвиненість м'язів і т.д.) і характеристиках (голос, постава, манери, рухи тощо) тіла [12]. Згадаємо народні вислови, приказки, характеристики, порівняння та прикмети. Так, наприклад, руки у боки, закусив губи, стиснув кулаки, заплющив очі, скиглить як пес, бридкий як поросля і т.д.

Наочність у культурології тілесності теж дуже суттєва. Так, важко не звертати увагу на тілесність у мистецтві, – це, насамперед, тіла на картинах, на фото, у кіно тощо [12]. Гроші, вкладені у одяг, шкарпетки, взуття, засоби власного використання (портфелі, сумки тощо), проживання (квартира або її частини) і переміщення (велосипеди, авто, катери) і т.д. – все це своєрідні поля людини, у т.ч. поля власності. У культурі тілесності, і у резонансній субкультурі тіла у тому числі, особливе значення мають поля, простори, зони і території. За власні зони впливу воюють не лише комерційні фірми, але і тварини (у ареалах свого поширення) та люди (як правило на несвідомому рівні, породжуючи несвідомі конфлікти, у т.ч., на перший погляд, конфлікти без причин та змісту). Є чимало об'єктивних та органічних «продовжень» тіла, особливо це стосується жінок (накладні нігті та вії, нарощені та трансформовані різні частини тіла, перуки тощо), намагаючись відобразити субмистецтво гречності та знання субмистецтвознавства у різних галузях (манікюру, вейзажу, гриму тощо). Іноді особистий простір переходить на простір не лише власного авто. Відомі випадки, коли автомобіль «здійснює магічний вплив на розміри особистої зони людини... у 10 разів» [11, с.33]. «Тілесність» ніби розширюється, розпливається, причому не лише у випадку з машиною. Адже це стосується і власної фірми і, якщо фірма міжнародна і велика, то «тілесність» господаря простягається далеко не на десятки і навіть не на сотні кілометрів. І.Пинтосевич аналізує «зону комфорту» [9, с.50-54] та важливість розширювати її і потребу «виходити із зони комфорту» [9, с.51].

Чимало знаків для культурологів можуть нести маніпуляції з різними речами (стілець, книги, краватка, годинник, окуляри, телефон, цигарки, ручки та десятками інших), а усі разом вони можуть бути віднесені до окремої галузі знання – культурологічної знакології (або знаковознавства), яка має стати частиною комплексної знакології (або знаковознавства).

Особливий акцент варто зробити на віковій та гендерній тілесології та субкультурах жіночих, дитячих (у розвитку), пристарілих (у динаміці змін) та чоловічих

тіл. Дитяча тілесологія найбільш відкрита, щира і доброзичлива. Найбільш млява, завуальована (через хвороби, життєвий досвід тощо) – це тілесологія людей поважного віку. Очі – дзеркало душі і діаманти тіла. Вони є доволі репрезентативними. Зустріч очей – це часто зустріч душ; у погляді відображаються ставлення і реакції людини на події і явища, гносеологічні та аксеологічні константи та зміни. У очах є не лише аспекти тілесної або правової культурології (відношення до важливих юридичних подій і т.д.), але і фітокультурологія (наприклад, західні повії для більшої привабливості закапували в очі белладонну, щоб збільшити зірниці, а скільки і яких рослин їли заради інших подібних завдань, розвиваючи мимоволі складові субкультури вегетаріанства) [13]. Численні вислови, пісні, приказки, роздуми та інші народні судження і умовиводи про очі та погляди дають підстави для розвитку ірідокультурології. «У неї дитячі очі», «у неї мутні очі», «у неї лукаві очі», «у неї очі, як у дитини», «вона пройняла його поглядом», «у нього очі бігають», «багатообіцяючий погляд», «він мене зурочив», «у нього очі дивно блищать» [6, с.50], «у нього божевільний погляд», «у неї пристрасний погляд», «у нього злий погляд», «у неї зухвалий погляд», подібних висловів є десятки, а всього є сотні, навіть тисячі наукових та українських народних спостережень за особливостями очей. До цього ж є ще й види очей (наче бусинки, зміїні, тигрові тощо) і чи не найстрашніше, коли про очі кажуть: він (вона) мене зурочила (тобто зробила мені велике лихо). Поглядом дійсно можна і вилікувати, і вбити. Ірідокультурологія, маючи у своєму складі такі важливі складові, як культура погляду (уміння беззлобно, відкрито, невороже, а мирно і «тихо» дивитись – хіба це не є справжнім мистецтвом?) і культура очей (мова не лише про туш і іншу косметику, лінзи, а, насамперед, про їх природність та культурну, зокрема внутрішню, привабливість). У тілоцентричній концепції очі посідають провідне місце, вони є важливим інформативним джерелом, і хоча відсутність очей – це ще не втрата тіла, проте вони важливий орган тіла.

Згадаємо вітання-цілування правителя у Давньому Римі: найближче оточення цілувало «правителя у губи, звичайні сановники мали цілувати йому руки, а слуги – його ноги» [6, с.11]. Губи – це двері тіла, а «вербальний компонент розмови займає 35%, а невербальний – 65% часу» [6, с.54]. Цікаво, що «в Англії у XVI столітті, за етикетом, гість мав поцілувати господаря, господиню, їхніх дітей та ще й домашніх тварин» [6, с.11].

Тіло часто є відображенням нашої успішності, соціальної важливості та навіть ставлення нас самих до нас. Тілознавство, враховуючи досягнення багатьох доволі різних (гуманітарних, природничих та технічних) наук, може стосуватись не лише тіл людей, вона цілком може бути віднесена і до тіл наших «братів молодших». Наш час багато у чому є добою відходу від багатьох усталених стереотипів та кліше. Культурологія тілесності – це суто культурологічний (виключно людський!) аспект, проте тілознавство (або тілесологія чи тілологія) може стати комплексною галуззю знання про різноманітні тіла і їх культурні та фізичні можливості. Тілознавство при цьому, – комплексному, – підході може включити до себе окремі елементи більше, ніж тридцять усталених наук.

З часів Ч.Дарвіна це питання постало відносно логічно: якщо людина – це найдосконаліший примат, то усе треба вивчати у комплексі, з усіма взаємозв'язками та взаємовідносинами. Так, ще Ч.Дарвін звернув увагу на те, що як і тварини, так і їх великі

браття – люди, – коли чомусь цікавляться, то нахиляють голову у бік (а люди ще часто і тіло подають уперед, змінюючи у нахилі свій центр тяжіння) [11, с.99]. Не варто ігнорувати тілоцентризм.

Залицання є у людей і у багатьох тварин. Самці деяких видів птахів ходять навкруги самочок, «граючи» пір'ям, виголошуючи окремі звуки, привертаючи їх увагу: «Ритуал залицання у людини мало чим відрізняється від ритуалу тварини» [11, с.117]. Для тварин інстинкти набагато природніші, проте інстинктологія стосується і людей, хоча у світі людей має домінувати культурологія, а не інстинктологія. Жінки у своїх сигналах набагато вибагливіші і талановитіші, ніж усі самки світу разом узяті. Жінок прикрашають манікюри, педикюри, макіяжі, візажи, грими, накладні речі (звідси накладні плечі, груди тощо), специфічні «додатки» – татуювання і пірсінг (це вже субкультури тіл, які іноді призводять до протилежних наслідків). Окрема мова – це прикраси, особливо жіночі. Жіночі прикраси використовуються не лише як продовження тіла і його похідні, а й як яскраві знаки-звернення, як засоби акцентування уваги, створюючи ареол привабливості, чарівності, таємничості, своєрідного субмистецтва. Про це, як і про деякі інші речі, можна згадувати відносно, абсолютно і умовно відверто.

Десмонд Моррис вважає, що людина кладе у рота речі, щоб знову відчутти почуття безпеки, як тоді, коли була немовлям. Окуляри для багатьох необхідна річ, «частина» їх тілесності. Особисті речі (а іноді і не лише особисті) людина часто усвідомлює як продовження свого «я». Має рацію А. Піз, що коли людина «торкається до своєї власності, вона стає продовженням його тіла, і таким чином людина показує іншим, що це належить йому. Закохані постійно тримаються за руки або обіймаються на людях у громадських місцях, щоб показати іншим, що вони мають право один на одного» [11, с.133]. Тіло коханого стає продовженням тіла коханої, і навпаки. Згадаємо, що чоловік і жінка це до певної міри одна істота (наприклад, відомий вираз каже, що чоловік і жінка у шлюбі стають однією плоттю). Продовженням тіла людини стає не лише повітря і поле навколо, а й «опредметнений простір» (зубна щітка, ручка, портфель, столи, стільці тощо), який може бути як дуже обмеженим, так і неосяжним (у власників міжнародних компаній або зірки, комети і планети названі кимось на чийсь честь чи на згадку про когось чи щось і т.д.). Тіло насамперед відкриває для нас іншу людину (недарма у перші 90 секунд спілкування формується уявлення про людину на 90%) [11, с.133].

Іноді для покращення відносин пропонують прийоми копіювання або віддзеркалення, тобто ви наче даєте зрозуміти опоненту, що ви такі, як і він: у вас спільна не лише позиція, але й сумісна тілесність. Це особливо важливо у родинних (сумісна тілесність) і шлюбних відносинах (спільна тілесність, спільне життя тощо); водночас, якщо чоловік віддзеркалює сигнали тіла дружини, то у цій родині панує матріархат, у сім'ї домінує жінка.

У культурології тілесності важливе значення мають відкриті і закриті позиції, рухи, положення ніг, постави тощо. Згадайте спортивні рухи і стійки, наприклад, положення у боксі, у фехтуванні, у різних видах одноборств. Спортивна тілесологія – це усталена для педагогіки та медицини і, водночас, не досить розвинена у культурології тема. Окреме питання – спорт (як до певної міри і фізика, математика, хімія тощо) і культурологія. Фізична культура – це частина культури, яка повинна розглядатись і

культурологією. Культурологія тілесності неможлива без зразкових і досконалих тіл та рухів спортсменів, так само доречні і театральні, кіно та інші видовищні здобутки (згадаємо К. Станіславського та інших розробників театральної майстерності). Моделі, підкреслюючи одяг сучасних атакуючих жінок, демонструють одяг, використовуючи жести агресії (руки на стегнах і т.д.). У різних людей різні межі тілесності, ці межі по-своєрідному пульсують (наприклад, у сварках, при галасливому криці, своїй чи чужій агресії) та змінюються (наприклад, у хворобах, у безпорадних станах тощо).

Окрема розмова – специфічна «тілесність» у митців. Твори (художні, літературні тощо) – це своєрідні діти їх творців (художників, письменників тощо). Думки, ідеї, симпатії, зразки для наслідування та багато чого ще вкладають діячі культури і мистецтва у свої шедеври. Через століття ми зустрічаємось з титанами Ренесансу і героями Давньої Греції. Окреме питання – плагіат, підробки, наслідування у різних формах і проявах. Так, наприклад, Джон Макферсон в Англії у XVIII ст. довго і безуспішно намагався опублікувати свої вірші, але марно. Все змінилось, коли він видав їх за переклади з кельтського на тогочасну англійську мову легендарного воїна і барда Оссіана, – який загинув більше десяти століть тому, – то їх опублікували і прославляли. Оригінали балад ніхто і не побачив. Комерсантів часто цікавлять «ПРЕСТИЖНІСТЬ набуття ІМЕНІ у колекцію, а зовсім не ЯКІСТЬ виробу мистецтва» [7, с.96]. Навіть не ім'я, а віддзеркалення особи.

Одна і та ж людина у різних умовах і ситуаціях розташовується по-різному, її тіло відчуває комфорт чи дискомфорт у іншому оточенні (квартира і готель, кінотеатр і офіс тощо), навіть у схожому приміщенні (столова, бар і ресторан), а тим більше середовищі (знайомість людей, їх кількість та настрій), навколишня обстановка і оточення (кольори, музика, світло, багатство меблів, особливості стільців, грамоти, нагороди, декорації тощо). Велике значення має голова: «часте кивання головою вказує на необхідність прискорити бесіду, а повільне демонструє зацікавленість, згоду» [14, с.255].

Важко не погодитись з тим, що, «тіло – завершений механізм у якому все стоїть на своєму місці з точки зору біомеханіки і розгортання ступенів свободи» [5, с.35], без тіла немає і не може бути розвитку культури. Антропоцентричний зворот кінця XX ст. може стати тілоцентричним. З часом людське тіло, імовірно, буде дуже важливим об'єктом міждисциплінарного і, насамперед, культурологічного дослідження.

Висновок. Проаналізувавши людське тіло у його культурологічних аспектах, осмисливши культурні та естетичні сигнали та знаки, розглянувши їх різноманіття та окремі субкультурні особливості, ми можемо стверджувати, що у культурології на часі є питання більш глибокого, всебічного та об'єктивного вивчення культурних особливостей тілесності в різноманітних її модусах, проявах і відображеннях (культуризм, боді-арт, пірсінг, фітнес тощо). Отже, є потреба у розвитку нових підходів та напрямів при дослідженні культури тіла, вихід за межі усталених антропометричних моделей тілесності.

Література:

1. *Замошанский И. И.* Телесность как смыслообразующий фактор культуры : дисс. ... кандидата философских наук : 09.00.11 / Замошанский Иван Игоревич. – Екатеринбург, 2007. – 141 с.

2. Жаров Л.В. Человеческая телесность: философский анализ: дисс. ... доктора философских наук : 09.00.01 / Жаров Леонид Всеволодович; [Уральский гос. ун-т им.А.И. Горького]. – Свердловск, 1980.
3. Легенький Ю.Г. Дизайн одягу: посібник / Ю.Г. Легенький. – К. : КНУКиМ, 2008. – 374 с.
4. Легенький Ю.Г. Культурология изображения (опыт композиционного синтеза) / Ю.Г. Легенький. – К. : ГАЛПУ, 1995. – 412 с.
5. Легенький Ю.Г. Эстетика (опыт апофатической дескрипции) / Ю.Г. Легенький. – К. : КНУКиИ, 2007. – 600 с.
6. Корніяка О.М. Мистецтво гречності : Чи вміємо ми себе поводити? / О.М. Корніяка. – К. : Либідь, 1995. – 96 с.
7. Кошкин В. М. Чувства и символы. Между духом и плотью: Короткие эссе об искусстве, о богах и о любви / В. М. Кошкин. / Худож.-оформитель О.Н. Артеменко. – Харьков : Фолио, 2010. – 184 с.
8. Никитин В. Н. Человеческая телесность: онтогносеологический анализ : диссертация ... доктора философских наук : 09.00.01 / Никитин Владимир Николаевич; [Моск. пед. гос. ун-т]. – М., 2007. – 340 с.: ил.
9. Пинтосевич Ицхак. 10 ЗАПОВЕДЕЙ ЛИЧНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ / Худож.-иллюстратор А.В. Беззубова: Худож.-оформитель И.В.Осипов. – Харьков: Фолио, 2008. – 188 с.
10. Поплавський М.М. Як стати популярним та багатим. Версія Михайла Поплавського / М.М. Поплавський. – К. : «Маркос», 2007. – 144 с.
11. Пиз А. Язык телодвижений / Аллан Пиз. – СПб. : «Издательский дом Гуттенберг», 2000. – 188 с.
12. Радзієвський В. О. Нотатки з субкультури аномії : монографія / В. О. Радзієвський. – К. : «Логос», 2012. – 368 с.
13. Радзієвський В. О. Фітокультура та антианомія як елемент субкультури в ритуалах Середньовічної Русі: нотатки до фітокультурології та юридикокультурології : монографія / В. О. Радзієвський. – К. : НАКККиМ, 2011. – 228 с.
14. Рой Є. Є. Дипломатичний протокол, церемоніал і політес / Євгеній Рой. – К. : «Логос», 2012. – 452 с.
15. Цой М. И. Эволюция концептов телесности человека (философско-антропологический аспект) : дисс. ... кандидата философских наук : 09.00.13 / Цой Марина Ильинична; [ГОУВПО "Тульский государственный педагогический университет"]. – Тула, 2009. – 154 с.

A n n o t a t i o n

Radziyevskyy Vitaliy Aleksandrovych. On body culturology. On the article the body culturology and body subculture is analyzed. Special attention is paid to the language of body, the peculiarities of postures and gestures. Body culturology is viewed as integral part of culture and existence. The author thinks that it is important to address not only the issues of the body and but also the issues related to some subcultures of the body, to which belongs the following: body building, athleticism, phenomena of fashion (standards, models, anorexy).

Keywords: culture, subculture, culturology, body, body subculture, body beauty, aesthetics, the language of body, gesture, posture, body, aesthetics category, the sublime, the beautiful.